

Lajos Edina

A JOG ÉS ERKÖLCS ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK ALAPJAI

Az erkölcsöt és a jogot hagyományosan két különböző, önálló szabályrendszernek tekinthetjük, amelyek esetében mindegyiknek megvan a maga eltérő funkciója, eszközszerkezete. A célok azonban nem állnak távol egymástól, így a két normarendszer szorosan kapcsolódik egymáshoz.¹ A jog és erkölcs kapcsolatát ad absurdum csak egyes diktatúrákban kérdőjelezték meg.²

A jog egyrészt olyan magatartások tanúsítását várja el, amelyek az erkölcs értékrendje szerint is követendők, másrészt az olyan viselkedést tiltja, amelyet nem tekintünk etikusnak. A két normarendszer tartalma azonos tendenciát mutat.

Mind az erkölcsi, mind a jogi szabályok között találunk olyanokat, amelyek a társadalom egészére – valamennyi vagy közel valamennyi tagjára – vonatkoznak, és olyan normákat is, amelyek egy szűkebb csoport magatartását hivatottak befolyásolni. E közös vonáson túl azonban azt állapíthatjuk meg, hogy a jogi normák jellemzően az általánosításnak magasabb fokán állnak, hatókörük (jogi nyelven személyi hatályuk) szélesebb.³

A morál az egyes ember magatartása felé a legszélesebb társadalmi közössége által vallott és elvárt helyességi mércéket jelenti.

Számtalan magatartási normát követünk, melyek konkrét részleteit udvariassági és illembeli szempontok is formálták, de ezek mellett a közösségünk egyéni viselkedésektől általánosan elvárt helyességi mércéi (a becsületesség, a segítőkészség stb.) is rajta hagyták lenyomatukat. A morál így nyomokban minden közösségi normában és normakövetésben benne van egy bizonyos fokig.⁴

A jog erkölshöz közelítésének fontos eleme volt például, amikor Trócsányi László igazságügyi miniszterként előterjesztette, hogy erkölcsi bizonyítványra legyen szükség a polgármesterséghez.⁵

¹ Ld. Miskolczi-Bodnár Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata, *Polgári Szemle*, XI. évf., 2015/4-6, 27–33.

² Ld. Jakab Éva: Gondolatok Pólay Elemér korai tanulmányaihoz: a nemzeti szocializmus és a római jog, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, X. évf., 2020/2, 127.

³ Ld. Miskolczi-Bodnár: *Az erkölcs és a jog*, 28.

⁴ Pokol Béla: Moráleméleti tézisek: összefoglalás, *Jogelméleti Szemle*, 2010/1, 1.

⁵ Ld. Óriási ötlete támadt Trócsányi miniszter úrnak, *Magyar Nemzet*, 2016. szeptember 2. <https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2016/09/oriasi-otlete-tamadt-trocsanyi-miniszter-urnak>

A szakirodalomban a morál- és erkölcselméletek tekintetében két ellentétes pólus kezdett kikristályosodni. Egyikben (Hegelhez, Jheringhez, Nicolai Hartmannhoz köthetjük leginkább), amely mai formáját a közösségelvű moráleméletekben nyerte el (McIntyre, Michael Sandel, Charles Taylor) „a társadalmi közösség szellemi képződményeinek szintjén önálló erkölcsi/morális szabály- és értékrendszer létezik, melyet a mindenkori új generációk tagjai csak szocializálnak, belsővé tesznek, és ezután az ehhez való igazodást belülről a lelkiismeret, kívülről a közösségi helytelenítés szankcionálja”⁶. Ezt hívjuk gyakran közerkölcsnek.

A másik nagy megközelítés a felvilágosodás individualista szellemében fogant (Kant), mai hirdetője főképp Habermas. Ezen felfogás a morált az egyes ember tudatos döntéséhez köti, és „eltekint a társadalomban létező és az egyént kívülről kötő morális/erkölcsi szabályok lététől”.⁷ A morális/erkölcsi értékek rendszerének tudatos individuális alakítása elé semminemű korlátot nem állít a már kvázi eleve létező közösségi erkölcs. Ezt nevezzük kritikai morálnak.⁸

Kálvin János nézetei szerint az ember életében kétféle kormányzat létezik. Az egyik a ’belső emberben székel’, a másik a polgári intézményeket és a ’külső erkölcsi jogrendet’ érinti.⁹ Megállapíthatjuk tehát, hogy a református kiindulópont szerint a jog és erkölcs rendkívül szoros összefüggést mutat. A hagyományos erkölcs ’belső erkölcs’, míg a jognak ’külső’ morális jellege van. A Biblia is összekapcsolja a két normát, többek között a királyokat arra szólítja fel, hogy tegyenek ítéletet és igazságot. Utóbbin érthetjük az ártatlanok gondját viselni, felkarolni, megvédeni, megbosszulni és megszabadítani. Ítéletet tenni pedig azt jelenti: szembeszállni a gazemberekkel, megakadályozni erőszakoskodásukat, megbüntetni vétkeiket.¹⁰ Mai jogtudományi terminológiával az első az állam tevőleges magatartásának szabályozása (tehát a 21. században már jogi jelleget is ölt ezen elvárás), míg utóbbi a tág értelemben vett büntetőjog területéhez tartozik. A jóléti jogállamban¹¹ a gondoskodás morális elvárásból már jogilag előírttá vált, témánk szempontjából leginkább az alkotmányjoghoz, közigazgatási joghoz, és áttételesen (pl. a fogyasztóvédelem révén) a polgári joghoz tartozik.

⁶ Pokol Béla: Jog és morál, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, I. évf., 2011/2, 109–155, 109.

⁷ Uo.

⁸ Figyelemre méltó, hogy vallási közösségek hitelveire használja még a jogdogmatika a ’vallás erkölcs’ kifejezést is. Vö. Schanda Balázs: Stabilitás és bizonytalanság a magyar állami egyházjogban. Húsz évvel az 1990. évi IV. törvény után, *Jogtudományi Közöny*, LXV. évf., 2010/1, 3–12.

⁹ Kálvin János: *Institutio – a keresztyén vallás rendszere II.*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2014, 509.

¹⁰ Kálvin: *Institutio*, 518.

¹¹ Vö. Varga Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017, 38.

Elvi síkon létezhet erkölcstelen, de jogszerű, illetőleg erkölcsös, de jogtalan cselekedet is. Előbbire tipikus példa a véleménynyilvánítás szabadságába eső, de indokolatlanul bántó, sértő közlés. A jogilag nem garantálható vagy bizonyítható vagy ígéretek be nem tartása érdemelhet még ehelyütt említést. Utóbbi lehet egyes társadalmi csoportok morális megítélése szerint az adókikerülés. Egyértelműbb példa egy gyengébb személy fizikai megvédése, amely esetben ad absurdum a bíróság nem veszi figyelembe a jogos védelmet, és szankciót szab ki.

Ha a jogalkotást és a jogalkalmazást egy komplex folyamatnak tartjuk, a jog és erkölcs összefüggése kapcsán az alábbi distinkciókat alapozhatjuk meg.

Ha a jogalkotás és a jogalkalmazás terén is együtt jár a jog és erkölcs, akkor nem merül fel jogi aggály. Ugyanígy a másik véglet esetében. Amennyiben a jogalkotás és a jogalkalmazás is erkölcstelen, akkor viszont megállapíthatjuk, hogy szinte orvosolhatatlan jogi problémával szembesülünk. Egy nem kellően átgondolt (de nem feltétlenül alkotmányellenes) jogszabály merev, betű szerinti értelmezése összességében

Bonyolultabb a kérdés, ha a jogalkotás erkölcsileg adott esetben nem kifogásolható, viszont a jogalkalmazás során morális aggályok vetődnek fel. Ezen alternatíva szerint az vizsgálandó, hogy vajon az erkölcsi hiba jogi (vagy különösen alapjogi) hibának is tekinthető-e egyúttal. A jogszerűtlenségnek számító aggályt a jogorvoslati rendszer a fellebbezés és felülvizsgálat révén tudja megoldani. Mi a válasz a problémára, ha a legfelsőbb bírói szinten (is) morálisan aggályos a jogalkalmazás? Ennek kiküszöbölésének intézménye az alkotmánybíraskodás és leginkább a valódi alkotmányjogi panasz.

Szintén mélyebb tudományos elemzést igényel, ha a jogalkotás tekintetében nem jár együtt a jog(szerűség) és az erkölcs. Meg tudja-e oldani ezen problémát a jogalkalmazás? Ez azért összetett kérdés, mert a kontinentális jogban nem megengedett a *contra legem* jogalkalmazás. (Utóbbi esetben orvosolhatók az ilyen aggályok, de tegyük hozzá, a *contra legem* bírói döntések hosszú távon erodálják a jogbiztonságot.) Kicsi a mozgástér, ahol a rendkívül bölcs igazságszolgáltatás (illetőleg egyéb eseti döntések) keze nincs annyira megkötve a tételes jogszabályok által, hogy jogszerűtlenséget is jelentő erkölcstelenség miatt hibás normákat joghátrányt *nem okozva* alkalmazza. Ennek elősegítésére rendelkezésre áll a jogértelmezés 12 módszere, terjedelmét tekintve pedig a szűkítő vagy kiterjesztő interpretáció. És ehelyütt is megemlítendő, hogy az alkotmányjogi panasz sokszor 'utolsó mentsvár' lehet. (Azért is, mert van átjárhatóság a bírói döntéssel szembeni és a jogszabály alkalmazásával szembeni alkotmányjogi panasz között, vagyis a 2011. évi CLI. törvény 26. § és 27. § tekintetében.)

Elkülöníthetünk formai és tartalmi erkölcstelenséget a jogalkotásnál. Előbbin azt érthetjük, hogy valamilyen erkölcstelen szándéktól vezérelve eljárási hiba lép fel a jogalkotás menetében. Az ilyen hibát természetesen a jogalkalmazás nem tudja orvosolni. Hozzátehetjük, rendkívül speciális esetben az alkotmányjogi panasz ilyenkor is segíthet, mert az akár formai okból alaptörvény-ellenes jogszabály alkalmazását is megtilthatja, egyedi ügyre kiható visszamenőleges hatállyal is. Ha pedig az ellenkezője lenne sérelmes az érintett félnek, a taláros testület a formai okból megsemmisített jogszabály érvénytelenségének beálltát meghatározott (jövőbeli) időponthoz is kötheti. Így a formailag aggályos jogszabály, ha tartalmában nem alapjogsértő, kiválthatja még a kívánt joghatást.

(A jogalkalmazás formai hibája szintén valamilyen morálisan aggályos eljárási hiba. Ez lényegében a bírói függetlenség és pártatlanság sérelme, és a tisztességes eljáráshoz való jog oldaláról támadható a sérelmet szenvedett személy részéről.

Szintén disztigválni lehet a 'véletlenül erkölcstelen', vagyis valamilyen jogalkotási, törvényelőkészítési mulasztás miatt morális hibában szenvedő jogszabályok, illetőleg a szándékosan valakinek előnyt vagy hátrányt 'okozni kívánó' normák között. Természetesen alapjogi oldalról szemlélve mindkét kategória aggályos, de a szándékos erkölcstelenség még nagyobb justizmord.

Figyelemre méltó, hogy morális aspektusból a formailag jogszerű, de tartalmában alapjogsértő aktusokról szoktunk értekezni. Megfigyelhető azonban egy új tendencia a közbeszédben, és ennek alátámasztására a szakzsargonban. Ez pedig a 'formailag alapjogvédő' de tartalmában erkölcstelen esetek köre. (Ilyenkor tehát a 'jog belseje' felől haladunk aggályos módon a politika világa felé.)¹² Ehelyütt említhető meg a Böckenförde-paradoxonnak nevezett jelenség is, amely értelmében a modern, demokratikus jogállam működésében nem garantáltak azon feltételeket, amelyek pedig magát a demokratikus jogállam létrejöttét lehetővé tették.¹³

¹² Balog Zoltán Püspök Úr, a Református Zsinat lelkeszi elnöke hívta fel rendkívüli lényeglátással a figyelmet, hogy „harmadik, sőt, „negyedik, ötödik generációs emberi jogokra” hivatkozva próbálnak meg önös érdekből erkölcsileg lejáratni egyes személyeket, akár egyházakat, és megbontani azt a konszenzust, ami a klasszikus emberi jogok tekintetében eddig vitathatatlanul fennállt. Ld. Balog Zoltán előadása a Polgári Magyarországért Alapítvány és a Hanns Seidel Alapítvány közös konferenciáján, 2018. december 7.

¹³ Ld. Böckenförde, Ernst-Wolfgang: *Staat, Gesellschaft, Freiheit*, Frankfurt A. M., Suhrkamp Verlag, 1976.

BIBLIOGRÁFIA

BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: *Staat, Gesellschaft, Freiheit*, Frankfurt A. M., Suhrkamp Verlag, 1976.

JAKAB Éva: Gondolatok Pólay Elemér korai tanulmányaihoz: a nemzeti szocializmus és a római jog, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, X. évf., 2020/2.

KÁLVIN János: *Institutio – a keresztyén vallás rendszere II.*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2014

MISKOLCZI-BODNÁR Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata, *Polgári Szemle*, XI. évf., 2015/4-6.

SCHANDA Balázs: Stabilitás és bizonytalanság a magyar állami egyházjogban. Húsz évvel az 1990. évi IV. törvény után, *Jogtudományi Közlöny*, LXV. évf., 2010/1.

POKOL Béla: Jog és morál, *Acta Universitatis Szegediensis : forum : acta juridica et politica*, I. évf., 2011/2.

POKOL Béla: Moráleméleti tézisek: összefoglalás, *Jogelméleti Szemle*, 2010/1.

VARGA Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai*, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017.

Egyéb források

Balog Zoltán előadása a Polgári Magyarországért Alapítvány és a Hanns Seidel Alapítvány közös konferenciáján, 2018. december 7.

Óriási ötlete támadt Trócsányi miniszter úrnak, Magyar Nemzet, 2016. szeptember 2.
<https://magyarnemzet.hu/belfold-archivum/2016/09/oriasi-otlete-tamadt-trocsanyi-miniszter-urnak>